

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
İQTİSADİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

GÜLNAR XANLAR QIZI SƏMƏDOVA

**AZƏRBAYCAN TÜRKiYƏ BİRGƏ
MÜƏSSİSƏLƏRİN İNKİŞAFININ
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ**

İxtisas: 5310.01 – Dünya iqtisadiyyatı

**İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2013

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər :

AMEA-nın müxbir üzvü,
iqtisad elmləri doktoru,
professor **A.K.Ələsgərov**

Rəsmi opponentlər:

iqtisad elmləri doktoru
D.Ə.Vəliyev

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
E.K.Əlizadə

Aparıcı təşkilat:

Dövlət İdarəçilik Akademiyası
“İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”
kafedrası

Müdafiə “_22_” 11 2013-cü il saat AMEA İqtisadiyyat
İnstitutunun nəzdindəki B/F D.01.181 Dissertasiya Şurasının
iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ.1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 31, II
mərtəbə, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” _____ 2013-cü ildə göndərilmişdir.

B/F D.01.181 Dissertasiya Şurasının
Elmi katibi, İqtisad üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

G.S.Hacıyeva

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Qloballaşma dövründə dünyada mürəkkəb siyasi və iqtisadi situasiya yaranmışdır. Müasir şəraitdə qloballaşmanın təsirinin əhəmiyyətli dərəcədə artması milli iqtisadiyyatların inkişafına xarici investisiyaların cəlb edilməsini, yeni perspektivli istiqamətlərin yaradılmasını tələb edir. Milli iqtisadiyyatların inkişafına xarici investisiyaların cəlb edilməsi və müştərək müəssisələrin yaradılması ölkə iqtisadiyyatının inkişafının sürətlənməsinə, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, sosial məsələlərin həllinə, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına əlverişli şərait yaradır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına intensiv inteqrasiyası, respublikamızın zəngin təbii sərvətlərindən səmərəli istifadə edilməsi müştərək əməkdaşlığın formalaşması və inkişafını tələb edir. Azərbaycanın böyük sənaye-iqtisadi potensialından səmərəli istifadə etmək üçün iqtisadiyyatın inkişafına xarici dövlətlərin investisiyalarının, mütərəqqi texnika və texnologiyanın cəlb edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Türkiyə şirkətlərinin imkanlarından istifadə etməklə ölkəmizdə birgə müəssisələr yaradılması və inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında birgə müəssisələrin təsir imkanları genişdir. Aydındır ki, müasir şəraitdə yerli sahibkarlar hər hansı əcnəbi sahibkar ilə bərabər rəqabət aparmaq və iş birliyi yaratmaq səviyyəsinə qalxmamışlar. Məhz buna görə də, dövlət istehsal və xidmət müəssisələrinin fəaliyyətinin tənzimlənməsini öz üzərinə götürür.

Bu məsələnin aktuallığı, həm də onunla izah olunur ki, Azərbaycan-Türkiyə respublikaları arasında birgə müəssisələrin inkişafı üçün iqtisadi zəmin, münbit şərait, digər tərəfdən isə tələbat və zərurət vardır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, müəyyən obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən birgə müəssisələrin fəaliyyəti bütün dövlətlərdə, o cümlədən inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət tərəfindən himayə olunur. Birgə müəssisələrə iqtisadi yüksəliş, tərəqqi mənbəyi kimi baxan həmin dövlətlər onlara himayədarlıq edir, dövlətin ayrı-ayrı qurumları məqsədyönlü olaraq müştərək müəssisələrin fəaliyyətində yaranmış problemlərin həlli ilə məşğul olurlar.

Bütün bunlar Azərbaycanla Türkiyə arasında müştərək sahibkarlığın inkişaf qanunauyğunluqlarını tədqiq etməyi, mövcud nöqsan və çatışmazlıqları aşkar etməyi və bunları aradan qaldırmaq üçün

konkret tövsiyə və təkliflərin verilməsini tələb edir. Bu baxımdan dissertasiya işi aktual mövzuya həsr edilmişdir, elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Xarici investisiya yatırımı və birgə müəssisələrin yaradılması və inkişafı ilə əlaqədar problemlər respublikamızın iqtisadçı alimləri A.A.Nadirov, Z.Ə.Səmədzadə, A.K.Ələsgərov, İ.H.Aliyev, D.Ə.Vəliyev, T.N.Əliyev, B.C.Əhmədov, R.R.Quliyev, A.İ.Kərimli, N.M.İmanov, R.T.Həsənov, M.X.Meybullayev, Ə.B.Sarıyev tərəfindən tədqiq edilmiş, dünya iqtisadçı alimlərindən, J.Frankel, L.Larner, P.Samuelson, S.Peterson, M.Fredman, C.M.Keyns, C.A.Qobson, rus alimlərindən K.A.Semyonov, V.D.Prilyuk, E.T.Rulko, E.E.Smironova, N.V.Xvalinskaya, V.V.Laptyev, A.V.Enqibaev, V.L.Malkeviç, L.A.Zubçenko, V.Q.Butkeviça, E.L.Yakovleva, S.İ.Tyulpanov, türk alimlərindən İ.S.Barutçugil, H.A.Mizrah, E.H.Ayhan, G.H.Leman, A.H.Erdal və başqalarının birgə müəssisələrə həsr edilmiş əsərlərini göstərmək olar.

Yuxarıda göstərilən alimlərin tədqiqatlarının əhəmiyyətini azaltmadan göstərmək lazımdır ki, tədqiqat işi Azərbaycan -Türkiyə dövlətləri arasında birgə müəssisələrin inkişaf istiqamətlərinin kompleks şəkildə öyrənilməsini məqsəd kimi qarşıya qoymuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi problemin nəzəri məsələlərini tədqiq etmək, birgə müəssisələrin müasir vəziyyətini araşdırmaq, mövcud ehtiyat mənbələrini aşkar etmək, Azərbaycan-Türkiyə arasında müştərək əməkdaşlığı təkmilləşdirmək istiqamətində konkret təkliflər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmiş və yerinə yetirilmişdir:

- birgə müəssisələrin iqtisadi mahiyyəti və zəruriliyini əsaslandırmaq;
- birgə müəssisələrin inkişafını şərtləndirən amilləri müəyyən etmək;
- birgə müəssisələrin yaradılmasının obyektiv əsaslarını müəyyənləşdirmək, prinsip və qanunauyğunluqlarını aşkar etmək;
- Azərbaycan – Türkiyə ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyətini təhlil edib, qiymətləndirmək;
- birgə müəssisələrin inkişaf dinamikasını müəyyən etmək;
- birgə müəssisələrin sahə və ərazi strukturunu qiymətləndirmək;
- birgə müəssisələrin fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi baxımından konkret təkliflər hazırlamaq;

- Azərbaycan-Türkiyə birgə müəssisələrinin inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycan-Türkiyə birgə müəssisələri təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini Azərbaycan - Türkiyə birgə müəssisələrin və sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri - metodoloji əsasını iqtisadçı alimlərin və mütəxəssislərin problemlə bağlı elmi-tədqiqatları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, müvafiq qanunlar, hökumətin qərarları və digər normativ-hüquqi sənədləri təşkil edir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsində məntiq, statistik, kompleks və analitik təhlil, müqayisə, qruplaşdırma və şəxsi müşahidə üsullarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, ayrı-ayrı müəssisələrin statistik məlumatları və hesabatları, Türkiyə Respublikasının Azərbaycandakı Səfirliyinin müvafiq hesabatları, İnternet məlumatları təşkil edir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- birgə müəssisələrin iqtisadi mahiyyəti və zəruriliyi yeni iqtisadi nəzəriyyələr prizmasından araşdırılmışdır;

- açıq iqtisadiyyat şəraitində birgə müəssisələrin yaradılması və inkişafını şərtləndirən amillər əsaslandırılmışdır;

- qloballaşma dövründə birgə müəssisələrin dinamik inkişafının obyektiv əsasları müəyyənləşdirilmiş, prinsip və qanunauyğunluqları aşkar edilmişdir;

- ölkəmizdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan-Türkiyə respublikaları arasında birgə müəssisələrin müasir vəziyyəti kompleks şəkildə təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir;

- birgə müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün xarici investisiyaların əlverişli şərtlərlə cəlb edilməsi şərtləri əsaslandırılmışdır;

- birgə müəssisələrin fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

- birgə müəssisələrin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiyada əsaslandırılan nəzəri - metodoloji müddəalar, təklif və tövsiyələr, Azərbaycan-

Türkiyə birgə müəssisələrində istehsal olunan məhsulun keyfiyyət və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində, habelə bu sahədə optimal idarəetmə qərarlarının qəbulunda istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu tərəfindən qəbul edilmiş və istifadəsi haqqında arayış (№33/33-7/02) alınmışdır.

İşin aprobeasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Dissertasiyanın əsas elmi müddəaları, nəticələri, irəli sürülən təkliflər 1996-2012-ci illərdə, beynəlxalq və respublika səviyyəli elmi - praktiki konfranslarda: Ümummilləi əbədi liderimiz Heydər Əliyevin əziz xatirəsinə və 28 may - Respublika gününə həsr olunmuş “Dünyada Yeni İnkişaf Meylləri İstiqamətində Türk Dünyası, Azərbaycan və Türkiyə” beynəlxalq elmi-praktiki materialları, (Qloballaşma və Azərbaycan-Türkiyə birgə müəssisələrinin fəaliyyətinin inkişafının təhlili), Bakı: Elm; 2005; “Azərbaycan elmi və gənclik: reallıqlar, perspektivlər, təkliflər”, Gənc alimlərin əsərləri, (Birgə və birbaşa müəssisələrin yaradılmasının obyektiv və hüquqi əsasları), Bakı: Elm; 2010; AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı, (birgə) akademik Ziyad Səmədzadənin 70 illik yubileyinə həsr olunmuş “Keçid dövrünün iqtisadiyyatı, onun qanunauyğunluqları və əsas xüsusiyyətləri. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri” mövzusunda elmi-praktiki konfrans, (Azərbaycan və Türkiyə arasında müştərək əməkdaşlıq və onun qiymətləndirilməsi, Bakı: Elm 2010) məruzə edilmiş və nəticələri nəşr olunmuşdur.

Məqalələrin nəşri. Dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri 21 elmi məqalə və tezisdə dərc olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş 123 adda ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 162 səhifədir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekti, predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyən olunur, işin nəzəri və metodoloji əsasları, elmi yeniliyi və təcrübə əhəmiyyəti göstərilir.

Dissertasiyanın **“Birgə müəssisələrin yaradılmasının nəzəri - metodoloji əsasları”** adlı birinci fəslində birgə müəssisələrin iqtisadi mahiyyəti, inkişaf qanunauyğunluqları və prinsipləri, obyektiv və

hüquqi əsasları, birgə müəssisələrin inkişafını şərtləndirən amillər tədqiq edilir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda “birgə” və “qarışıq” müəssisələr anlayışları bəzən eyniləşdirilir. “Qarışıq müəssisələr” bir ölkənin iki və daha artıq təsərrüfat subyektinin təşkil etdiyi (məsələn, dövlət-xüsusi, bələdiyyə-xüsusi və s.) milli müəssisələrdir. Birgə müəssisələr isə müxtəlif ölkələrin mülkiyyətçilərinin yaratdığı təsərrüfat vahidləridir. Nəhayət, “xarici investisiyalı müəssisələr” terminindən istifadə edilir ki, bu həm birgə müəssisələri, həm də tam xarici investisiyalı müəssisələri əhatə edir. Xarici investisiya qoyulmuş müəssisələrin əksəriyyətini birgə müəssisələr təşkil etdiyi üçün xarici investisiyaların iştirak etdiyi müəssisələri birgə müəssisələr adlandıracağıq.

Birgə müəssisələr beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafının və əməkdaşlığın mürəkkəb formasıdır. Bu, müxtəlif ölkələrin təsərrüfat subyektlərinin daha sıx əməkdaşlığını nəzərdə tutur. Birgə müəssisələrin iştirakçıları əmtəə istehsalı və xidmət göstərilməsi üçün maddi və maliyyə vəsaitlərini səfərbər edir, əldə etdikləri mənfəəti birgə bölür, risk və zərərə görə birgə məsuliyyət daşıyır, bütün istehsal və satış mərhələlərini qarşılıqlı razılaşma əsasında idarə edirlər.

Hazırda dünya ölkələrinin sənaye istehsalının yarısı çoxmilli şirkətlər tərəfindən istehsal edilir. ABŞ-ın xarici ölkələrdə məhsul istehsalı və satışında transmilli şirkətlər mühüm rol oynayırlar.

Bir tərəfdən kiçik və orta firmalarda irimiqyaslı istehsalın təşkili üçün lazımi həcmdə kapitalın olmaması, digər tərəfdən insanların müasir texnologiyaya, istehsalın təşkili və idarə edilməsinin yeni metodlarına yiyələnməmələri sahibkarları elmi-istehsal müəssisələrinin mülkiyyətinin bir hissəsini xarici investorlara güzəştə getməyə məcbur edir. Çox zaman kiçik və orta firmalar da xarici investorun xidmətlərindən yararlanırlar, onlardan əldə edilən gəlirlər borcların ödənilməsinə, yeni texnologiyaların alınmasına sərf edilir.

Dövlətin xarici kapitala münasibətdə çevik siyasəti xarici kapitalın tətbiq edildiyi sahəyə aktiv (səmərəli) nəzarət olunduğu şəraitdə milli iqtisadiyyatın inkişafının mühüm vasitəsinə çevrilə bilər. Bu nəzarətin təmin edilməsində dövlət, xarici kapitalın fəaliyyətinin hədlərini və tətbiq edilmə şərtlərini müəyyənləşdirən qanun və digər normativ aktlar qəbul etməklə mühüm rol oynayır. Dövlətin hüquqi fəaliyyəti öz ifadəsini xarici kapitalın istifadəsinin daha səmərəli formalarının həyata keçirilməsində tapır.

1995-ci ildən başlayaraq, respublikada sağlam siyasi və iqtisadi şərait yaradılmışdır. Bu dövrdə meydana çıxan bir çox problemləri həll etmək üçün milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən məhsuldar qüvvələrin inkişafında baş verən dəyişikliklər, yaranmış problemlər və çatışmazlıqları araşdırmaq, onu qiymətləndirmək, həmçinin fəaliyyətin perspektiv istiqamətlərini, formalarını müəyyən etmək və öyrənmək tələb olunur. Məhz milli iqtisadiyyatın inkişafını daha da təkmilləşdirmək və sürətləndirmək üçün birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunması və respublikada birgə müəssisələrin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Xarici iqtisadi əlaqələr beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin, əmtəə və xidmətlər mübadiləsinin, ölkələr arasında iqtisadi münasibətlər sisteminin əsasını təşkil edir. Dövlətlər arasında iqtisadi münasibətlərin yaranması və inkişafı beynəlxalq miqyasda ictimai əmək bölgüsünün nəticəsidir. Öz növbəsində beynəlxalq iqtisadi münasibətlər müxtəlif ölkələr və regionların inkişaf səviyyələrinə və təsərrüfat inkişafının istiqamətlərinə təsir edən mühüm amildir.

Müxtəlif ölkələrdə birgə müəssisələr sahəsində böyük təcrübəsi olan transmilli şirkətlər çoxsaylı amil və şərtləri, o cümlədən ölkədəki siyasi sabitliyi, gəlirlərin səviyyəsini, tələbi, rəqabəti, xarici tərəfdaşın birgə müəssisələrdə iştirak tipini, xarici investorlar üçün güzəştləri, sahibkarlıq və müəssisələr haqqında qanunvericiliyi, fəaliyyətin qiymətləndirilməsini, birgə müəssisələrin bazar imkanlarını və s. nəzərə alırlar.

Birgə müəssisələrin formalaşması və fəaliyyəti bəzi hüquqi çətinliklər də yaratmışdır. Mütəxəssislərin fikrincə, yerli hökumət orqanları tərəfindən birgə müəssisələrin işgüzar fəallığının artırılmasında müəyyən çətinliklər vardır. Bu, inzibati maneələrin gec aradan qaldırılmasında və yerli tərəfdaşa müəyyən güzəştlərin verilməməsində ifadə olunur. Hüquqi problemlərin həlli nəticə etibarilə investorların korrupsiyalasmadan və ayrı-ayrı məmurların təzyiqindən qorunmasına səbəb olur. Digər tərəfdən, xarici tərəfdaş birgə müəssisələrdə fəaliyyətinə görə bəzi maliyyə güzəştlərinin olmasını da arzulayır (vergilərin azaldılması, yaxud tam azad olunması, vəsaitlərin istifadəsi və s.).

Kapital ixracının əsas səbəbi istehsalın beynəlmilləşməsidir. Elmi-texniki tərəqqi şəraitində ayrı-ayrı trans və milli konsernlər çərçivəsində firmadaxili əmək bölgüsü beynəlxalq əmək bölgüsü ilə qovuşur və milli təsərrüfatların qarşılıqlı asılılığını gücləndirir, beynəl-

xalq ixtisaslaşma və kooperasiyalaşma proseslərinin inkişafına təkan verir.

Qabaqcıl texnika və texnologiya ilə yaradılmış istehsal vahidlərinin rəqabətə davamlılığı yüksəlir, nəticədə onlar ölkədəki digər müəssisələrlə rəqabət apararaq istehsal xərclərini aşağı salmağa və məhsulun keyfiyyətini yüksəltməyə sövq edir. Digər tərəfdən, rəqabətə davamlı müəssisələrin yaradılması yerli tərəfdaşa xaricilərin ticarət, inzibati və başqa əlaqələrindən, kommersiya təcrübələrindən, yerli şəraiti bilmələrindən yararlanmağa imkan verir, xarici bazara çıxış üçün əlverişli şərait yaradır. Bu, dünya bazarında iri firmalar tərəfindən kəskin rəqabət aparıldığı şəraitdə xüsusilə vacibdir.

Dissertasiyanın “Azərbaycan - Türkiyə birgə müəssisələrinin müasir vəziyyətinin iqtisadi təhlili və qiymətləndirilməsi” adlı ikinci fəslində Azərbaycan – Türkiyə arasında ticarət - iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyəti, birgə müəssisələrin inkişaf dinamikası, sahə və ərrazi strukturu təhlil edilirək, qiymətləndirilir.

Həyata keçirilən islahatlar və tədbirlər nəticəsində bazar münasibətlərinin sürətlə inkişafına və ölkənin ümumdünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyasına zəruri şərait yaranır, respublikanın xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrində kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş verir, iqtisadi əlaqələr daha intensiv xarakter alır.

İqtisadiyyatı səmərəli inkişaf etdirmək, beynəlxalq əmək bölgüsündə aktiv iştirak etmək, dünya bazarında layiqli yer tutmaq üçün ölkəmizdə geniş imkanlar vardır. Ümumiyyətlə, xarici-iqtisadi əlaqələri səmərəli təşkil etmək üçün ilk növbədə elm tutumlu sənaye sahələrini inkişaf etdirmək lazımdır. Əsas məqsəd daxili tələbatı ödəməklə yanaşı, dünya bazarlarına rəqabət qabiliyyətli: kimya, metallurgiya, maşınqayırma, yüngül, yeyinti sənayesi məhsulları çıxarmaqdır. Tədqiqat göstərir ki, hazırda dünya bazarlarında müvafiq məhsullar satışı üzrə yüksək mövqeyə malik Yaponiya, Çin, Almaniya, Cənubi Koreya və digər ölkələrdə belə olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının elmi-texniki tərəqqisini təmin edəcək dünya standartlarına uyğun rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsini tələb edən müasir texnologiya tələb edir.

Türkiyədən Azərbaycana idxalda ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsulları, elektrik cihazları, neft-kimya məhsulları, müxtəlif maşınlar və avadanlıq, inşaat-tikinti materialları, təbii ipək və ipək məhsulları, tikiş və trikotaj məhsulları, avtomobillər və onların hissələri, məişət avadan-

lıqları, metallurgiya məmulatları və mebel üstünlük təşkil edir. Azərbaycan Türkiyəyə ixracda isə yanacaq məhsulları əsas yer tutur, az miqdarda pambıq məhlucu, polietilen, şəkər çuğunduru da ixrac olunur.

Göstərilir ki, Türkiyə Azərbaycanın bir sıra neft-qaz müqavilələrində birgə iştirak edir. Azərbaycanın neft-qaz sektoru ilə bağlı 5 müqavilədə Türkiyənin payı var.

Aparılan təhlil göstərir ki, Türkiyə ilə əmtəə dövriyyəsinin artırılması üçün böyük imkanlar vardır. 1995-2012-ci illər ərzində mal dövriyyəsinin strukturunda müsbət dəyişikliklər baş vermiş, ixrac idxalı üstələmişdir. Ölkəyə idxal edilən məhsulların daxili istehsalının artması və neft sənayesi məhsullarının digər ölkələrə ixracının çoxalması göstərilən prosesin dəyişilməsinə səbəb olmuşdur.

Bu deyilənlərlə yanaşı, Azərbaycan - Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin səmərəliliyini yüksəltmək üçün iqtisadiyyatın səmərəli modeli işlənməli, respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edilməli, ixrac inkişaf etdirilməli, onun quruluşu və bazası möhkəmləndirilməli, idxalın strukturu təkmilləşdirilməli, manatın dövrəliliyi təmin edilməli, xarici investisiyaların cəlb edilməsi siyasəti, xarici ölkələrlə səmərəli iqtisadi əlaqələr qurmaqla yanaşı, bu vacib prosesin uzunmüddətli xarakterə malik olması təmin edilməlidir.

2011-ci ildə 2000-ci ilə nisbətən Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan xarici investisiyaların həcmi 10 dəfə, o cümlədən neft sənayesinə qoyulan investisiyaların həcmi 14.0 dəfə, birgə və xarici investisiyalı müəssisələrin inkişafına qoyulan xarici investisiyaların həcmi 75.1 dəfə, o cümlədən ABŞ -15.5 dəfə, Almaniya- 6.6 dəfə, Böyük Britaniya -5.1 dəfə, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri 53.1 dəfə, İran- 25.4 dəfə, Türkiyə- 2,8 dəfə artmışdır.

Müstəqillik illərində respublikamızın ərazisində sənaye, tikinti, kənd təsərrüfatı, topdan və pərakəndə satış obyektləri, mehmanxanalar və restoranlar, nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə şəbəkəsi, daşınmaz əmlak və digər kommunal sosial və fərdi xidmətlər göstərmək üçün xarici və müştərək müəssisələr yaradılmışdır.

2011-ci ildə Azərbaycanda 1181 xarici və qarışıq mülkiyyətli müəssisələr fəaliyyət göstərir. Lakin müəyyən səbəblərdən onların bəziləri Azərbaycan bazarını tərk etdiyindən 2012-ci ildə sayı 899-a enmişdir. Onlarda 63918 min işçi çalışır. Bu müəssisələrin 641 -i xarici, 258 - i isə qarışıq mülkiyyətli müəssisələrdir.

Müştərək müəssisələrin fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, onlar daha çox qeyri-istehsal sahələrində üstünlük təşkil edirlər. Müştərək müəssisələrin yaradılmasına mane olan mühüm səbəblərdən biri kimya, maşınqayırma, metallurgiya, yüngül sənaye sahələrində istehsal avadanlıqlarının həddən artıq köhnəlməsi və həmin avadanlıqlarla dünya standartlarına uyğun məhsul istehsal edilə bilməməsi ilə əlaqədardır.

Təhlil göstərir ki, 1996-cı ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici və birgə müəssisələrin 17.0%-i, 2003-cü ildə 37.5%-i, 2011-ci ildə 28%-i, həmin müəssisələrdə istehsal olunan məhsulların və xidmətlərin 1996-cı ildə 15.0%-i, 2003-cü ildə 13.4%-i, 2009-cu ildə 2,8%-i, 2011-ci ildə 2,1%-i Azərbaycan-Türkiyə müəssisələrinin payına düşür. Türk investorları Azərbaycan iqtisadiyyatına 1996-cı ildə 24,8 milyon, 2003-cü ildə 30.4 milyon, 2007-ci ildə 109.2 milyon, 2008-ci ildə 60.8milyon, 2009-cu ildə 76,8milyon, 2011-ci ildə 89,1milyon ABŞ dolları həcmində investisiya qoymuşlar.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında 1996-cı ildə 120, 2003-cü ildə 303, 2007-ci ildə 328, 2009-cu ildə 327, 2011-ci ildə 255 xarici və müştərək müəssisələr fəaliyyət göstərmişdir. Bunlardan 73-ü (28,6%) sənayedə, 41-i (16.1%) tikintidə, 3-ü (1.2%) kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 87-i (34.1%) ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 3-ü (1.2%) nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 13-ü (4.3%) turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai işə xidməti göstərilməsi, 11-i (4.5%) təhsil, 3-ü (1.2%) peşə, elm və texniki fəaliyyət, 2-i (1.8%) informasiya və rabitə, 5-i (2.0%) əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, 3-ü (2.0%) istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində, 11-i (3.0%) digər sahələrdə fəaliyyət göstərmişdir.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında yaradılan müəssisələrin əksəriyyəti kiçik müəssisələrdir və bu müəssisələr əsasən ticarət, məişət xidməti, topdan və pərakəndə satış sahələrində fəaliyyət göstərirlər.

1996-2011-ci illərdə Türkiyə Respublikasının Azərbaycanda birgə müəssisələrinin göstəriciləri.

	1996			2003			2007			2009			2011		
	Cəmi	Türk	%	Cəmi	Türk	%	Cəmi	Türk	%	Cəmi	Türk	%	Cəmi	Türk	%
Müəssisələrin sayı-cəmi	717	120	17.0	809	303	37.5	1163	328	28.2	1181	327	28.0	899	255	28%
Məhsulun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, milyon manat	838541.6	127936.8	15.0	2733184.80	365113.4	13.4	17215404.1	831799.3	4.8	19654108,9	546369,9	2,8	29651157,1	617649,7	2,1
İşçilərin sayı, nəfər	15421	3897	25.0	43250	7822	18.1	62203	14171	22.8	61162	12468	20,4	63918	15260	23,9
Kapital qoyuluşu, \$	331796.0	24859.0	7.0	3223.3	30.4	0.9	6674.3	109.2	1.6	5468,6	76,8	1,0	8673.9	89.1	1,0

Qeyd: Cədvəl ARDSK-nın materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, Türkiyə ilə Azərbaycan dövlətləri arasında yaradılan xarici investisiyalı və birgə müəssisələrin 2005-ci ildə 98.6% -i, 2007-ci ildə 96.2%-i, 2011-ci ildə isə 92.7%-i Bakı şəhərinin payına düşmüşdür. Lakin regionların sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndikcə, investisiya mühiti yaxşılaşdıqca xarici investisiyalı birgə müəssisələrin regional strukturunda əsaslı dəyişikliklər baş verir. Bunu hər şeydən əvvəl regionlarda infrastrukturun sürətli inkişafı, təbii mineral və kənd təsərrüfatı xammalı və ucuz işçi qüvvəsi şərtləndirir.

Bəzi mütəxəssislərin fikrincə, perspektivdə Azərbaycanda müştərək müəssisələrin işgüzar fəaliyyəti üçün, xarici firmalarla müştərək müəssisələr yaratmaq və onların fəaliyyətini genişləndirmək üçün böyük imkanlar vardır ki, bu da milli iqtisadiyyatın inkişafını və təkmilləşdirilməsini təmin edə bilər.

Bununla bərabər, Azərbaycan Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin səmərəliliyini artırmaq üçün iqtisadiyyatın səmərəli modeli işlənməli, respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edilməli, ixracın və idxalın strukturu təkmilləşdirilməli, istehsalın maddi-texniki bazası möhkəmləndirilməli, manatın dönərliliyi təmin edilməli, xarici investisiyaların cəlb edilməsi siyasəti təkmilləşdirilməli, xarici ölkələrlə səmərəli iqtisadi əlaqələr yaradılmalı, bu vacib proseslər uzunmüddətli xarakter almalıdır.

İqtisadi islahatlar prosesində prioritet sahələrdə Türkiyə investorlarını təmsil edən bir sıra dövlət komissiyaları və qurumları mövcuddur ki, onların vasitəsilə Azərbaycanda geniş miqyaslı danışıqlar və tədqiqat işləri aparılmalıdır. Belə integrativ xarici investisiya siyasəti vasitəsilə Türkiyə investorları daha sistemli iqtisadi nəticələr əldə edirlər. Məsələn üçün istehsalat investisiyalar qoyan türk şirkətləri və holdinqləri maliyyə bazarının təşkili üçün Türkiyə investorlarının iştirakı ilə yaradılmış bankların fəaliyyətindən istifadə edirlər və nəqliyyat, tikinti, sığorta kimi sahələrdə Türkiyənin işgüzar təşkilatlarının müştəriləri kimi çıxış edirlər.

Türkiyə investorları milli investorlar üçün təcrübə mübadiləsi edirlər. Belə ki, xarici investisiya qoyuluşu mexanizmi və strategiyasının Azərbaycanda reallaşdırılması milli sahibkarlar üçün bir fəaliyyət modelidir. Uğurlu fəaliyyət təcrübəsi isə Azərbaycan sahibkarlarına yeni imkanlar açması xarici bazarlarda sistemli işləmək, istehsal və xidmət sferalarının xarici bazarlarla əlaqələndirmək, milli maraqları

qorumaq, ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik meyarlarına riayət etmək kimi əhəmiyyətli məsələlərin öyrənilməsini və tətbiq edilməsini şərtləndirir. Türkiyə ilə belə geniş miqyaslı xarici iqtisadi əlaqələr (neft istisna olmaqla) respublikamız üçün hələ reallaşmamış imkanlar kimi qiymətləndirilə bilər.

Dissertasiyanın “Azərbaycan və Türkiyə birgə müəssisələrin iqtisadi inkişafının əsas istiqamətləri” adlı üçüncü fəslində Azərbaycan-Türkiyə birgə müəssisələrin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və inkişaf perspektivləri, onların fəaliyyətlərinin dövlət tənzimlənməsi istiqamətləri tədqiq olunur.

Xarici investisiya proqramları milli dövlətlərin investisiya siyasətində mühüm rol oynamaqla, yerli iqtisadiyyatın stabil inkişafını təmin edir. Birgə və birbaşa müəssisələri yaradan zaman milli iqtisadiyyatın tələbləri və xüsusiyyətləri, bazar iqtisadiyyatının qanunları və beynəlxalq təcrübə və digər şərtlər nəzərə alınmalıdır.

Milli iqtisadiyyatın sahələrarası prioritetlərini müəyyən edərkən investisiya - struktur siyasətinin həyata keçirilməsi prosesində balanslı yanaşmaya üstünlük vermək zəruridir. Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyanı cəlb edərkən iqtisadiyyatın bütün sahələrində mövcud vəziyyəti nəzərə almaq əsas şərtidir. Belə ki, xarici kapitalın birtərəfli cəlbi mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Xarici kapitalın sahələrarası prioritetlərinin müəyyən edilməsi prosesində sənaye sahələrinin real ixrac potensialının qiymətləndirilməsi və artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə, investisiya axınlarının dünya bazarında “müqayisəli üstünlük” xassəli məhsulları olan sənaye sahələrinə yönəldilməsi ixrac yönümlü inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir. Belə strategiya xarici kapitalı aktiv cəlb etməklə, daxili maliyyə mənbələrindən, istehsalın beynəlxalq ixtisaslaşması və kooperasiyasından səmərəli istifadə edərək, daxili bazarın təminatına və strukturunun təkmilləşməsinə nail olmaq olar. Azərbaycanda elə sahələr var ki, yerli xammal resursları hesabına son məhsul istehsal etmək olar. Buna misal, spirtli içkilər istehsalını, meyvə - tərəvəz konserv və şirələrini göstərmək olar. Xarici investisiyaların şərab və konyak istehsalı sahəsinə cəlb olunması perspektivləri bu sahənin xammal bazasının vəziyyətindən, yüngül sənayenin inkişafı üçün xarici kapitalın cəlb olunması ilk növbədə pambıq istehsalının genişləndirilməsindən asılıdır.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda müştərək müəssisələr əsasən neft və neft-kimya, inşaat, tikinti materialları, yeyinti

və yüngül sənaye sahələrində, səhiyyə, xidmət, ticarət və sair sahələrdə fəaliyyət göstərirlər. Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb edilən investisiyaların əksəriyyəti sürətlə gəlir gətirən sahələrə yönəlmişdir. Bu sahələrə yatırılan investisiyalar artıq həmin sahələrdə ilkin kapital yığıcı prosesini sona çatdırmış və bu kapitalın daha iri layihələrə yönəldilməsi mərhələsi başlamışdır. Bunu təkmilləşdirmək üçün Azərbaycan hökuməti tərəfindən sahibkarlıq mühitini yaxşılaşdırmaq və investisiyaların cəlb edilməsini sürətləndirən tədbirlər görülür.

Azərbaycan «Şahdəniz-2» layihəsi çərçivəsində hasil ediləcək təbii qazın Avropaya çatdırılması üçün boru kəməri marşrutunun seçilməsi ilə bağlı qərar qəbul etmişdir. Bu layihə strateji önəm daşıyır və bu layihənin icrası nəticəsində Azərbaycan yeni kəmərlə vasitəsilə Avropanın yeni qaz təchizatçısına çevriləcək. Uzunluğu 870 km olacaq TAP kəməri Azərbaycan qazını Türkiyə, Yunanıstan, Albaniya ərazisi isə İtaliyaya çatdıracaq. Layihənin ümumi dəyəri təxminən 2,2 milyard dollar təşkil edir. TAP layihəsinin əsas mənbəyi «Şahdəniz»-in ikinci fazası çərçivəsində hasil olunacaq qazdır. Proqnozlara əsasən, ikinci fazada hasilata 2016-cı ildə başlanacaq və TAP kəmərinin tikintisinə 3 il tələb olunacaq. İlkin mərhələdə qaz kəməri ilə ildə 10 mlrd. kubmetr mavi yanacaq Avropaya çatdırılacaq, daha sonra isə həcm 20 mlrd. kubmetrədək artırılacaq.

Hazırda layihənin 3 səhmdarı var. Bunlar İsveçrənin «Axpo» (42,5%), Norveçin «Statoil» (42,5%) və Almaniyanın «E.ON Ruhrgas» (15%) şirkətləridir.

Türkiyə şirkətlərinin yüngül sənaye sahələrində səmərəli fəaliyyəti üçün dövlət tərəfindən müəyyən proteksionist siyasəti yürüdülməli, yəni ölkəyə idxal olunan aşağı keyfiyyətli yüngül sənaye mallarına yüksək gömrük tarifləri tətbiq olunmalıdır.

Beləliklə, yuxarıda göstərilən tövsiyələrin həyata keçirilməsi Türkiyə kapitalının Azərbaycanda daha aktiv fəaliyyət göstərməsinə təkan verəcəkdir. Azərbaycan pambığının emalının son məhsula çatdırılaraq idxaldan asılılığını azaltmaq dövlət büdcəsinin səmərəli formalaşmasına, Azərbaycanın müxtəlif regionlarında işsizliyin azaldılmasına səbəb olacaqdır. Müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafını sürətləndirmək üçün xarici iqtisadi əlaqələrdən səmərəli istifadə etməklə, onun dünya iqtisadiyyatına daha sıx inteqrasiyasını təmin etmək, dünya bazarında iqtisadi mövqeyini möhkəmləndirməkdən ibarətdir.

Azərbaycanda ərzaq məhsullarının əsas idxalçısı TEKSUN holdinqidir. Bu şirkət son dövrlərə qədər artıq ilkin kapital yığımını başa çatdırmış, şəkər və şəkər tozunun ölkə daxilində istehsalı üçün iri miqyaslı investisiya qoyuluşunu planlaşdırır. Azərbaycanda bu emal sahəsi xammal bazasının formalaşması üçün 1988-ci ildən başlayaraq ölkənin ona yaxın rayonunda şəkər çuğunduru yetişdirir.

Bütün bunları nəzərə alaraq beynəlxalq standartlara cavab verən istehsal sahələrinin formalaşması üçün ümumi investisiyalara tələbatın səviyyəsi qiymətləndirilmiş və proqnozlaşdırılmışdır. Proqnoz hazırlanarkən Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin hazırladığı dövlət investisiya proqramının materiallarından, Türkiyə iş adamlarının sorğularının nəticələrindən və dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübələrindən istifadə edilmişdir.

Azərbaycan iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri ixrac potensialını artırmaq və məhsulların rəqabət qabiliyyətini yüksəltməkdir. Azərbaycanın xammal, əmək ehtiyatları və elmi-texniki potensialının yüksək olduğu sahələrdə hazır məhsullar ixracının aşağı səviyyədə olması yolverilməzdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunan xarici investisiyaların sahələrarası quruluşunda müəyyən uyğunsuzluq vardır. Belə ki, cəlb olunmuş investisiyaların əhəmiyyətli hissəsi neft hasilatı sənayesinin payına düşür. Digər mühüm hissəsi isə, qısa müddətə mənfəət gətirən, yəni ticarət, xidmət, tikinti və s. sahələrə yönəldilmişdir. Təhlil göstərir ki, qeyri-neft sahələrinə cəlb olunan investisiyaların strukturunda Türkiyə kapitalının xüsusi çəkisi digər ölkələrə nisbətən yüksəkdir. Bu onu göstərir ki, investisiya riski daha yüksək olan sahələrdə Türkiyə iş adamları müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərirlər və bu sahələrdə sahibkarlıq mühitini yaxşılaşdırmaq üçün müəyyən güzəştlər sisteminin tətbiqi Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirə bilər.

Göstərilir ki, ÜDM - da elmi tədqiqatlar və layihə-konstruktor işlərinə məsrəflərin həcmnin 3%-ə çatdırılması, Türkiyənin bir çox analitik-tədqiqat mərkəzlərini düşündürür. Onların fikrincə, Avropa Birliyinə daxil olmaq üçün yüksək texnologiyaların sənayedə tətbiqi əsas məsələlərdən biridir. Bu da öz növbəsində elektronika sahəsinin inkişafı ilə bağlıdır ki, onun həlli ilk növbədə dövlətin ciddi nəzarəti altında olmalıdır. Yüksək texnologiyalı məhsul istehsalı dövlət sektoru bazasında daxili və xarici kapitalın əməkdaşlığı sayəsində mümkün olmuşdur. Türkiyə dövlətinin aparıcı rolu saxlanılmaqla qabaqcıl sənaye

texnologiyalarını həyata keçirməklə „Tubitak” elmi-texniki tədqiqatlar mərkəzi yaranmışdır ki, o Türkiyə universitetləri ilə sıx fəaliyyət göstərir.

Elm və texnikanın nailiyyətlərinin sənayedə tətbiqi və inkişafı ilə məşğul olan digər bir qurum - Türkiyənin Milli Texnoloji mərkəzi, xaricdə texnoloji inkişaf fəaliyyəti ilə məşğul olan analoji mərkəzlərlə əlaqə yaratmağı, kompüterləşmə və yeni texnologiyalar haqqında məlumatın toplanması və həmçinin onun mənimsənilməsi sahəsində əməkdaşlığın genişlənməsini qarşıya məqsəd qoymuşdur.

Türkiyə kapitalının Azərbaycan iqtisadiyyatında fəaliyyəti ölkədə qiymətli kağızlar bazarının inkişafından sonra yeni mərhələyə keçəcəkdir. Digər tərəfdən, Azərbaycanda regional inkişaf proqramlarının hazırlanmasında və həyata keçirilməsində Türkiyə kapitalı mühüm rol oynamalıdır. Belə ki, bu regionu digər investorlardan daha yaxşı tanıyan, dil və adət-ənənələrin yaxınlığı imkan verir ki, regionlarda ilkin kapital qoyuluşunu türk iş adamları həyata keçirsinlər. Gələcəkdə Türkiyə kapitalına yaxşı mənada əsas rəqib, maliyyə vəziyyəti möhkəmlənən və inkişaf edən Azərbaycanın iş adamları olacaqdır.

Birgə müəssisələr uğurlu iqtisadi təşkilati sahibkarlıq formasıdır. Xarici investisiyaların intensivləşdiyi bir dövrdə səmərəli investisiya layihələrinin olması əsas şərtlərdən biridir. Birgə müəssisələr regionlar və sahələr üzrə artır. Hazırda Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin əsasını xarici investisiyaların qeyri-neft sektoruna istiqamətlənməsi təşkil edir. Qeyri-neft sektorunun imkanları daha genişdir. Bunu nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, birgə müəssisələrin sayı artmaqla yeni sahələri əhatə edir.

Azərbaycan Respublikasında hələlik belə müəssisələrin fəaliyyəti çox zəifdir. Vençurlu fəaliyyətli sahələr sahibkarlar üçün az cazibədardır. Bu onunla əlaqədardır ki, yerli və xarici sahibkarlar ənənəvi sahələrə meyl edirlər.

Fikrimizcə, belə sahələrin yaradılması və inkişafı dövlət tərəfindən stimullaşdırılmalıdır ki, yerli və xarici şirkətlərin investisiyaları səmərəli istifadə edilsin. Vençur kapitalının cəlb edilməsi və fəaliyyətinə şərait yaradılması təməyülü Azərbaycanın inkişafında mühüm bir amilə çevrilməlidir. Onun fəaliyyəti üçün güclü sığorta sistemi yaradılmalı və dövlət səviyyəsində təminatlar verilməlidir. Vençur kapitalı innovativ biznes sahələrinin inkişafı üçün əsasdır. Lakin risk edən sahibkarlar müəyyən hesablamalara əsaslanmalıdırlar. Bu baxımdan Azərbaycanda vençur

layihələri üzrə məsləhət və informasiya üzrə müəssisələrin yaradılmasına ehtiyac vardır. Onların vasitəsilə, yaradılacaq birgə vençur müəssisələrinin fəaliyyətinin biznes strategiyaları əvvəlcədən müəyyən edilməlidir. Statistik materialların təhlili göstərir ki, 2012-ci ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən birgə və birbaşa müəssisələrin 25,5% -i Türkiyə ilə Azərbaycan arasında yaradılan müəssisələrin payına düşür. Bunun əsas səbəbi, xarici investor kimi Türkiyə investorlarının müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq birgə müəssisələrin yaradılmasına xüsusi əhəmiyyət vermələridir.

Birgə müəssisələrin yaradılması ancaq ikitərəfli üstünlüklərin yaradılması ilə məhdudlaşmamalı, müəssisələr bazarların müəyyən hissəsini tutduqdan sonra, daha məhsuldar segmentləri ələ keçirdikdən, sonra maliyyə - sənaye qrupları təşkil edilməlidirlər.

Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün birgə müəssisələrin fəaliyyəti iqtisadi potensialı gücləndirir, resursların səmərəli istifadəsini təmin edir, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasına şərait yaradır, əhəlinin məşğulluğu təmin olunur, dünya standartlarına uyğun məhsul istehsal olunur və xidmətlər göstərilir.

Müasir şəraitdə birgə müəssisələrin sahə strukturunun ölkə iqtisadiyyatının perspektiv inkişaf istiqamətləri baxımından tələbatlara cavab verməməsinin əsas səbəbi ölkəmizin mövcud iqtisadi imkanlarının xarici tərəfdaşlara lazımınca tanıtılmaması və səmərəli təsərrüfat əlaqələrinin qurulmaması, müəssisələrin fəaliyyətinə süni bürokratik əngəllərin törədilməsidir. Bundan başqa, Daşkəsəndə dəmir, alüminium, mərmər yataqlarının işlənməsi üçün daha müasir texnologiyaların tətbiqi, metallurgiya sənayesinin yenidən qurulması, Neftçalada yod-brom zavodunun qurulması, neft istehsalının artırılması, Kürdəmir, Cəlilabad, Ucar, Ağdaş, Ağsu, Göyçay bölgələrində pambıq, taxıl, üzüm istehsalının artırılması və s. sahələrdə investisiya qoyuluşu üçün geniş imkanlar vardır.

Tarixi əhəmiyyət daşıyan BAKI - TBİLİSİ - QARS dəmiryol xətti 2014-cü ildə Asiyadan dəmir yolu vasitəsilə yükləri Azərbaycan və Gürcüstandan Türkiyəyə, oradan isə Avropaya daşıyacaqdır. Bu layihə neftlə zəngin Azərbaycanı və Mərkəzi Asiya ölkələrini Türkiyəyə və Avropa bazarlarına çıxaracaqdır. “Qədim İpək Yolu” adlandırılan, Avropadan Çinə qədər birbaşa əlaqəni təmin etməyə imkan verəcək Bakı – Tbilisi - Qars dəmir yolunun işə düşməsi ilə həm də Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü ilə bağlı 1993-cü ildə Türkiyə ilə Orta

Asiya arasında kəsilmiş dəmir yolu əlaqəsi yenidən bərpa olunacaqdır. Bakıdan Gürcüstan vasitəsilə Türkiyənin Aralıq dənizindəki Ceyhan limanına uzanan neft və qaz kəmərinin tikintisi başa çatmışdır.

Fikrimizcə, gələcəkdə birgə müəssisələrin sahə strukturu təkmilləşdirilməlidir. Xüsusilə milli iqtisadiyyatın strukturunu səmərəliləşdirən, elmi-texniki tərəqqinin nəticələrini tətbiq edən və yüksək texnologiyalı məhsul istehsalına imkan verən, milli məhsulların daxili və xarici bazarlarda rəqabətə davamlılığını təmin edə bilən sahələrə üstünlük verilməlidir. Azərbaycanın iqtisadi potensialından səmərəli istifadə olunması üçün mövcud imkanlar hərtərəfli öyrənilməli, maşın və avadanlıqların, istehsal təyinatlı əmtəələrin istehsalı, neft, maşınqayırma, metallurgiya, kimya, yüngül sənaye, kənd təsərrüfatı, meşə, ağac, kağız-sellüloz sənayesi və s. sahələrdə keyfiyyətli məhsul əldə edilməsinə nail olunmalıdır. Müasir dövrdə bütün ölkələrin milli iqtisadiyyatları dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bu da xarici iqtisadi əlaqələrin və beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən istifadənin rolunu artırır. Bu baxımdan xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsindəki bütün əlaqələrdən, o cümlədən birgə müəssisələrin yaradılmasından səmərəli şəkildə istifadə edilməli, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sisteminə sıx inteqrasiya olunmasına səy göstərilməlidir. Hal-hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrində və bölgələrdə böyük həcmdə investisiya qoyuluşuna ehtiyac vardır.

Respublikanın investisiya potensialının təhlili xarici investisiyalara böyük ehtiyac olduğunu göstərir. Ölkəyə gələn xarici investisiyaları düzgün istiqamətləndirməklə, daxili və xarici bazarlarda realizə edilməsi mümkün olan, rəqabətə davamlı mal və xidmətlərin istehsalı üçün müasir standartlara cavab verən müəssisələrin yaradılması ilə respublika iqtisadiyyatının inkişafını sürətləndirmək mümkündür.

Birgə müəssisə iştirakçılarının götürdükləri mənfəətin yenidən investisiya olunması halında müəyyən güzəştlər tətbiq edilməli və bu hallar həvəsləndirilməlidir.

Xarici investorları Azərbaycan iqtisadiyyatda cəlb etmək, ölkədə bank, sığorta və ticarət fəaliyyətinin və inkişafının təmin edilməsi məqsədi ilə özəl mülkiyyətin genişləndirilməsinə şərait yaradılmalıdır. Qeyd edilənlərlə yanaşı, xarici investisiyaların cəlb edilməsində yerli istehsalın inkişafına təkan verə biləcək sahələrdə (kənd təsərrüfatı, emal sənayesi, yüngül sənaye və s.) fəaliyyət həvəsləndirilməli və bəzi güzəştlər tətbiq edilməlidir.

Aparılan tədqiqat aşağıdakı bir sıra nəticə və təklifləri irəli sürməyə imkan verir:

-Tədqiqat zamanı müəyyənləşdirilmişdir ki, sənayenin bir sıra sahələrində Türkiyə Respublikasının imkanlarından daha səmərəli istifadə etmək üçün ölkəmizdə yeni müəssisələrin yaradılması, mövcud müəssisələrin yenidən qurulması və genişləndirilməsi tələb olunur.

-Yeni yaradılacaq müəssisələrin səmərəliliyini artırmaq üçün onların ölkəmizin bölgələrində yerləşdirilməsi məqsədəuyğundur. Bu yerli xammal və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə etməyə imkan verir.

-Yeni yaradılan birgə müəssisələrin strukturunda kiçik həcmli müştərək müəssisələr üstünlük təşkil etdiyindən respublikamıza yeni texnika və texnologiyanın gətirilməsinə və Azərbaycana lazım olan malların istehsalının artırılmasına mənfi təsir göstərir.

Ölkəmizdə, birgə müəssisələrin yaradılması və inkişafının stimullaşdırılması aşağıdakı problemlərin həllinə yönəldilməlidir:

- Birgə müəssisələrin fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən gəlirlərin həmin müəssisələrin yeni texnika və texnologiya ilə təmin edilməsinə sərf olunması məqsədəuyğundur.

- İctimai istehsalın texniki səviyyəsini və səmərəliliyini yüksəltməyə imkan verən, qabaqcıl texnika və texnologiyanın cəlb edilməsi daxili bazarın yüksək keyfiyyətli məhsullarla, hər şeydən əvvəl, xalq istehlakı malları ilə doldurulmalıdır.

-Birgə müəssisələrin fəaliyyəti milli mənafeələr baxımından qiymətləndirilməli, onların inkişafı milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası ilə üzvi surətdə əlaqələndirilməlidir.

- Sənaye sahələrinə xarici investisiyaların cəlb olunması üçün birgə müəssisələr səmərəli formadır. O, mütərəqqi texnika, texnologiya qabaqcıl idarəetmə təcrübəsinin Azərbaycanda yayılmasına və milli sahibkarlığın inkişafına müsbət təsir göstərir.

-Hazırda sənayedə birbaşa və müştərək müəssisələrin inkişafı və texniki səviyyəsi yüksək deyil, onların sənayenin strukturunun təkmilləşməsinə və texniki silahlanma səviyyəsinin yüksəlməsinə təsiri hələ aşağıdır, birgə müəssisələrin fəaliyyəti əsasən xammalyönümlü istehsala və daxili bazara istiqamətlənmişdir.

Türkiyə şirkətlərinin yüngül sənaye sahəsində səmərəli fəaliyyəti üçün dövlət tərəfindən müəyyən proteksionist siyasəti yürüdülməli, yəni

ölkəyə idxal olunan aşağı keyfiyyətli yüngül sənaye mallarına yüksək gömrük tarifləri tətbiq olunmalıdır.

- böyük təbii ehtiyatlar, əlverişli iqlim şəraiti, iki xalq arasında tarixi qardaşlıq əlaqələrinin olması, bərabərhüquqlu əməkdaşlıqda hər iki ölkənin maraqlı olması, Böyük İpək Yolunun bərpasında iqtisadi maraqların əlaqələndirilməsi Azərbaycan və Türkiyə respublikaları arasında iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsini təmin edən əsas amillərdir.

Təhlil göstərir ki, xarici investorların Azərbaycan regionlarında səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün əsas istiqamətlərdən biri Azad İqtisadi Zonaların yaradılmasıdır ki, bu geridə qalmış regionların inkişafını sürətləndirə bilər.

Respublikada istehsal edilən sənaye məhsullarının realizə edilməməsinin əsas səbəbi xaricdən idxal olunan malların daxili bazarda yerli sənaye məhsullarını sıxışdırmasıdır, halbuki hazır məhsul istehsalı üçün daxili tələbat və xammal bazası vardır. Bununla yanaşı, müəssisələrin bir çoxunda istehsalın azalmasının əsas səbəbləri MDB ölkələri ilə əlaqələrin zəifləməsi, banklararası əməliyyatların aparılmasında qarşıya çıxan çətinliklər, xammalın qiymətinin artması, müəssisələrin lazımı miqdarda xammalla təmin edilməməsi, pul vəsaitinin çatışmaması, maliyyə mənbələrinin məhdudluğudur.

Göstərmək lazımdır ki, müştərək müəssisələrin yaradılması olduqca mürəkkəb iş olmaqla, xeyli maddi və investisiya məsrəfləri, böyük axtarış və inzibatçılıq tələb edir. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, xarici tərəfdaşların iştirakı ilə müştərək müəssisələrin yaradılmasında olduqca çox təşkilati, iqtisadi və hüquqi çətinliklər vardır. Azərbaycanda mövcud müştərək müəssisələr əsasən kiçik və orta müəssisələr formasında yaradılır. Bu ölkənin iqtisadi vəziyyəti, bəzi iqtisadi-hüquqi - təşkilati problemlərin həll edilməməsi ilə əlaqədardır. Perspektivdə Azərbaycanda xarici firmalarla müştərək müəssisələr yaratmaq və onların fəaliyyətini genişləndirmək üçün böyük imkanlar vardır ki, bu da milli iqtisadiyyatın inkişafını və təkmilləşdirilməsini təmin edəcəkdir.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu müəllifin dərc olunmuş aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. G.X.Rüstəмова, “Türk sermaye piyasasının gelişimi ve Türk tecrübesinin Azerbaycanda tətbiqi”./Müasir mərhələdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas meylləri (məqalələr toplusu), V buraxılış, Bakı-Elm-1999, s. 294-298.

2. G.X.Rüstəmovə Azərbaycan - Türkiyə turizm əlaqələrinin inkişaf meylləri/"Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişaf perspektivləri" mövzusunda elmi praktiki konfransın tezisləri, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. Bakı: Azərənşr, 2004, s. 46-47.
3. G.X.Səmədovə, Qloballaşma və Azərbaycan-Türkiyə birgə müəssisələrinin fəaliyyətinin inkişafının təhlili."/Ümummili əbədi liderimiz Heydər Əliyevin əziz xatirəsinə və 28 may - Respublika gününə həsr olunmuş Dünyada Yeni İnkişaf Meylləri İstiqamətində Türk Dünyası, Azərbaycan və Türkiyə" beynəlxalq elmi-praktiki materialları, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Türk Dünyası Araşdırmaları Vəqfi Türk Dünyası İşlətmə Fakültəsi, Bakı: Elm; 2005 s.70-73.
4. G.X.Səmədovə, Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin inkişafında xarici və birgə müəssisələrin fəaliyyəti. "Azərbaycan Respublikası Milli İqtisadiyyatın İnkişaf Etdirilməsi İstiqamətləri" mövzusunda elmi-praktiki konfransın tezis materialları. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Biznes Universiteti, (BDU) Bakı, BDU, 2004, s 360-361.
5. G.X.Səmədovə, Azərbaycanın potensial investisiya sahələri və Türkiyə ilə birgə iqtisadi fəaliyyət imkanları//Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kooperasiyanın inkişafının sosial-iqtisadi problemləri (məqalələr toplusu), "Kooperasiya" nəşriyyatı, Bakı, 2005, s.177-180.
6. G.X.Səmədovə, Birgə və birbaşa müəssisələrin iqtisadi mahiyyəti, formaları və yaradılmasının zəruriliyi//Elmi əsərlər toplusu, IV buraxılış, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı: Elm, 2008, s.346 - 354.
7. G.X.Səmədovə, Azərbaycan - Türkiyə arasında ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyətinin təhlili.//AMEA xəbərləri, iqtisadiyyat elmləri seriyası (IV buraxılış). Bakı: ELM, 2008, s. 213-220.
8. G.X.Səmədovə, Azərbaycan-Türkiyə birgə və birbaşa müəssisələrinin inkişaf dinamikası və müasir vəziyyətinin təhlili."/Modernləşmə və sosial-iqtisadi inkişafın regional problemləri" mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı Elm, 2009, s. 272-278.
9. G.X.Səmədovə, Azərbaycan-Türkiyə dövlətləri arasında müştərək əməkdaşlıq.//AMEA xəbərləri, İqtisadiyyat elmləri seriya-

- sı, III buraxılış, Bakı, Elm, 2010, s. 217-221.
10. G.X.Səmədova, Birgə və birbaşa müəssisələrin yaradılmasının obyektiv və hüquqi əsasları.// “Azərbaycan elmi və gənclik: reallıqlar, perspektivlər, təkliflər”, Gənc alimlərin əsərləri, AMEA-nın Gənclərin İntellektual İnkişaf Mərkəzi, Azərbaycanın Gənc Alim, Aspirant və Magistrlər Cəmiyyəti, №3, Bakı: Elm, 2010, s. 132-148.
 11. G.X.Səmədova, Azərbaycan və Türkiyə arasında müştərək əməkdaşlıq və onun qiymətləndirilməsi./ AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı, (birgə) akademik Ziyad Səmədzadənin 70 illik yubileyinə həsr olunmuş “Keçid dövrünün iqtisadiyyatı, onun qanunauyğunluqları və əsas xüsusiyyətləri. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri” mövzusunda elmi-praktiki konfrans, Bakı: Elm, 2010, s. 117-119.
 12. G.X.Səmədova, Birgə və birbaşa müəssisələrin sahə və ərazi strukturunun qiymətləndirilməsi. Azərbaycan Elmi - Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu, “İnnovasiyalı kənd təsərrüfatı istehsalının formalaşdırılması problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans, Bakı, Azərneşr, 2010, s.74-77.
 13. Г.Х.Самадова, Направление развитие Азербайджано-Турецких совместных предприятий.//“Финансовая Аналитика”, Москва: ООО «Информационный центр» и ООО «Издательский дом Финансы и кредит», 10 (34)-2010, с. 69-72.
 14. G.X.Səmədova, “Azərbaycan və Türkiyə arasında regional səviyyədə beynəlxalq iqtisadi müştərək əməkdaşlığın inkişafı məsələləri”.// “Qloballaşma Prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya”, [5] Dünya iqtisadi böhranı və yeni rəqabət şəraitində Qafqaz və Mərkəzi Asiya müəssisələri, III Beynəlxalq Konqres, 15-17 oktyabr, Bakı, 2010, s.
 15. G.X.Səmədova, Azərbaycan və Türkiyə arasında beynəlxalq əməkdaşlıq məsələləri.//“Gənc alimlərin I Respublika innovativ ideya yarmarkası”, Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyəti, Azərbaycanın Gənc Alim, Aspirant və Magistrlər Cəmiyyəti, Bakı 18-23 noyabr 2010-cu il, s. 348-428.
 16. G.X.Səmədova, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında birgə və

birbaşa müəssisələrin inkişafı, AUDİT, Bakı Biznes Universiteti, Jurnal №3, 2011, səh. 111-114.

17. Г.Х.Самадова, Отраслевая и территориальная оценки структуры совместных и иностранных предприятий, Министерство Образования Республики Беларусь УО «Белорусский государственный экономический университет», Инновационные процессы в социально – экономическом развитии, Материалы II международной научно – практической конференции, Бобруйск, 18 апреля 2012 года, с. 130-132.
18. G.H.Samadova, Joint economic cooperation between Azerbaijan and Turkey Republic, International Journal of Management and Humanity Sciences, An ISC indexed Journal, Publisher name: Victorquest Publications, p. 221-226, London-2013.
19. G.X.Səmədova, Müasir iqtisadi şəraitdə birgə və birbaşa müəssisələrin fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri, Ümum-milli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90-cı ildönümünə həsr olunmuş, Gənc Tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransı, 26-27 Aprel 2013.

ГЮЛЬНАР ХАНЛАР кызы САМЕДОВА

**Направления совершенствования экономического
развития Азербайджано-Турецких совместных
предприятий**

Р Е З Ю М Е

Диссертация состоит из введения, трех глав, восьми параграфов, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обоснована актуальность исследования, показана степень ее разработанности в экономических отношениях, определены цель, задачи, объект исследования, ее научная новизна, теоретическая и практическая значимость, отмечена апробация результатов исследования.

ПЕРВАЯ ГЛАВА – «Теоретико-методологические основы создания совместных предприятий» посвящена исследованию теоретических основ совместных предприятий, определению методологических основ развития внешнеэкономических связей и исследованию влияния глобализации на экономику двух стран, показано межгосударственное регулирование экономических взаимосвязей региональных стран.

ВТОРАЯ ГЛАВА – «Экономический анализ и оценка современного состояния Азербайджана – Турецких совместных предприятий» посвящена анализу состояния торгово-экономических связей между Азербайджаном и Турцией, дана экономическая оценка внешнеторговых связей Азербайджана с зарубежными странами.

ТРЕТЬЯ ГЛАВА – «Основные направления экономического развития Азербайджана – Турецких совместных предприятий» посвящена определению путей реализации потенциальных сравнительных преимуществ в экономике Азербайджана, путей совершенствования развития совместных предприятий, эффективному использованию экономического потенциала Азербайджана.

В заключении приводятся выводы и предложения, полученные в результате проведенного исследования.

**THE TREND OF ECONOMIC DEVELOPMENT BETWEEN
AZERBAIJAN AND TURKEY JOINT VENTURES**

SUMMARY

The dissertation consists of the introduction, 3 chapters, 8 paragraphs, the conclusions and suggestions and list of the used literature.

In the introduction the actuality of theme is proved, the purpose and research problems are determined, the target, exercises, object of research, its scientific innovation, theoretical and practical meanings are defined, the items of information on scientific novelty, practical importance of research are given, the result of research.

The first chapter - **«Theoretical- methodological basis of formation joint enterprises»** it is devoted to studying of theoretical basis of joint ventures, definition of methodological basis for development foreign economic connections, and study of impact of globalization to economy two state, international regulation economic interrelationship in regional countries also are shown.

The second chapter-**«Economic analysis and estimation in modern situation of Azerbaijan - Turkey joint ventures »**- the analysis modern situation trade - economic connection between two republics is done, the estimation and analysis of foreign trade connection and collaboration between Azerbaijan and regional countries, also with Turkey was made.

The third chapter **«The base directions of economic development of joint ventures »** - the ways for realization potential comparative advantages of national economy; the ways of improve for development joint ventures and effective use economic potential of Azerbaijan was given.

In the conclusions are given the important suggestions and recommendations achieved as a result of the research bu author.

AMEA-nın mətbəəsində çap olunub.

Tiraj: 100

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА

ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ

На правах рукописи

ГЮЛЬНАР ХАНЛАР кызы САМЕДОВА

**НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНО-ТУРЕЦКИХ СОВМЕСТНЫХ
ПРЕДПРИЯТИЙ**

Специальность: 5310.01 – «Мировая экономика»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени доктора
философии по экономике

БАКУ – 2013